

Els llocs literaris extrems: del carrer de l'Àngel d'Elx al carrer de l'Àngel de Perpinyà

Joan-Carles Martí i Casanova
(Escriptor)

En una primera aproximació al tema — atesa la meua vinculació professional a la promoció de les marques turístiques — em va sobtar el concepte de *branding* aplicat a la literatura. Així, Bataller (2010) ens recorda que el *lloc literari* troba la seua correspondència amb el de la *marca literària*, de vegades *marca territorial*, conceptes pròxims al *branding*. Entenc que això deu fer referència al posicionament d'una *marca* potent, que tindria un doble objectiu pel que fa a la ciutat principal que m'ocupa. En primera instància, enfortir l'imaginari col·lectiu dels valencians del terme municipal d'Elx com a *Alt Lloc* de la cultura catalana — amb el prestigi iniciàtic que ens suposa ser els dipositaris de la Festa o Misteri d'Elx medieval, declarat Patrimoni de la Humanitat per la UNESCO — i, en segona, la repercussió de la tasca considerable — menada per un petit esbart d'autors elxans o molt vinculats a la ciutat — per tal que el bressol de la Dama, el Palmerar i el Misteri esdevinga un «lloc literari» de primer ordre per a la resta del territori lingüístic. D'elements mitològics no ens en falten.

Així mateix, les geografies literàries han estat difoses per la didàctica de l'ensenyament al País Valencià amb experiències que van de conèixer l'Albufera i Sueca de la mà de Joan Fuster, visitar la Foia de Castalla de la mà d'Enric Valor i Vives o, fins i tot, Xàtiva de la mà de la poesia de Vicent Andrés Estellés o amb experiències temàtiques com ara «la Ruta literària per Gandia i la Safor sobre Ausiàs Marc» (Faus, 2016). He de ressenyar com m'ha resultat, interessant, la lectura dels articles del llibre *Uns amors, uns carrers: cap a una didàctica de les geografies literàries* amb una casuística diversa (Bataller i Gassó, ed., 2014).

A la Internet —de la mà de la Universitat de Vic i de l'Enciclopèdia Catalana amb la participació d'especialistes en la matèria, entre els quals cal destacar el professor Llorenç Soldevila—, la web *Endrets (Geografia literària dels Països Catalans)* ens explica que té com a finalitat «[...] utilitzar les darreres tecnologies, situar en el mapa dels Països Catalans autors, textos, indrets i rutes de la literatura catalana». Els de la gran ciutat a l'Extrem Sud valencià devem ser massa lluny i, sens dubte, no devem informar gaire. *Magna culpa nostra!* El filtre de cerca interna tan sols ens torna dues referències. La primera ens parla d'un «autor anònim d'Elx» i el mapa Google ens situa dintre la basílica de Santa Maria. La sorpresa és que «l'anònim elxà» és un passatge breu manuscrit del Misteri —de la Consueta de 1709— «Déu vos salve Verge Imperial»; fins al punt que aquesta referència la vaig trobar de pura sort perquè és enfora de qualsevol ordenació alfabètica lògica. La segona, ben curiosa, és un sonet de Joan Fuster amb el títol «Elx en el seu Misteri». El mapa Google d'aquesta web literària ens torna a traslladar a la plaça del Congrés Eucarístic. Us recitaré, doncs, un Joan Fuster lleuger i de circumstàncies, mentre em demane quan hi apareixeran —si més no— els sonets, excelsos i enlairats, de Gaspar Jaén i Urban dedicats a La Festa d'Elx. El sonet del mestre de Sueca diu així:

Palmera entre la mort i el cant, Maria!
 I tu, poble, que t'alces sobre el foc!
 Oh, quant de goig i quanta companyia
 han trobat en vosaltres signe i lloc!

No l'arbre ni el coet: l'al·legoria
 de pujar sempre i més, per fe o per joc.
 A mig camí del vol i l'alegria,
 l'esperança es desplega a poc a poc.

Quin miracle consagra la campana!
 Quin aire venç les palmes, cautament!
 Quin cor pertot, llarguíssim i clement!

Però, agost, sensual, que pesa i mana,
 obri el seu fruit, enceta un somni greu,
 i ens fa sentir la terra dolça i breu.

Joan Fuster. *Poesia, aforismes, diaris, vinyetes i dibuixos* (183)

Aquestes grans rutes literàries —pel que fa a la comarca històrica del Camp d'Elx o Baix Vinalopó— no han estat encara desplegades des de la didàctica de l'ensenyament si no és de manera parcial i anecdòtica per algun professor amatent. Així, proposaré un petit pomell d'obres i d'autors de temàtica elxana —de diferents gèneres— alhora que avançaré la importància de llur paper en la creació d'un *lloc literari* vigorós. Això hauria d'abocar en la creació d'un segell de qualitat, d'un especial interès pel seu caràcter fronterer a migjorn del migjorn. Som d'una llengua i cultura en què la visualització dels mollons té un simbolisme totèmic en permetre'ns definir els encontorns de la llengua. Així, si la retolació urbana en català marca fronteres lingüístiques —en situar-nos dintre un mapa—, la literatura crea una forta percepció de permanència i de vitalitat pel que fa als usuaris de la llengua.

Per consegüent, si la gran ciutat que delimita el molló de la catalanitat a tramuntana és Perpinyà, permeteu-me agermanar la gran ciutat de l'Àrtic català amb la meua de l'Extrem Sud subtropical malgrat la seua eixutesa: definicions que manlleve al gran novel·lista perpinyanès Joan-Daniel Bezsonoff. Si passegeu pel barri de la Vila, a Elx, trobareu la Casa Cosidó enfront de la basílica de Santa Maria. A la seua façana hi ha l'escut dels Perpinyà —al flanc sinistre l'Oriol mític de la Governació d'Oriola a l'antic Regne de València i una «pinya» al seu flanc dret: «per pinya». Ambdós elements «oriol» i «pinya» reflecteixen etimologies fantasistes catalanes. Segons l'arxiu parroquial, el primer Perpinyà fou germà d'un bisbe d'Elna —al Rosselló— i arribaria a terres il·licitanes a la darrerria del segle XIII: «aqueixa aguda i esmolada punta de llança dels Països Catalans», que ens dibuixava el català de Mallorca, Josep Maria Llompart, al pròleg del llibre *Entranyes per a l'Augur*, l'antologia de jove poesia catalana al Baix Vinalopó (1980). Per tant, els Perpinyà foren la nissaga senyera de la petita noblesa a Elx fins a la primeria del segle XX. Endemés, compten amb un dels grans humanistes europeus del segle XVI, Pere Joan Perpinyà (Elx 1530 - París 1566) —un jesuïta famós pels seus discursos i oracions—, la referència del qual podreu llegir a la Gran Enciclopèdia Catalana.

Tot seguit, us oferiré una citació de 1890, de l'obra d'Albert Saisset (Perpinyà 1842-1894), l'autor dialectal rossellonès que signava com «Un tal» als temps, no tan llunyans, en què la vitalitat de les parles catalanes era plena i esponerosa per tot arreu:

Hi havia a Perpinyà ja fa un ramat d'anys / un minyó, l'en Ponet, que era un tros de farsaire. / A la nit, amb els seus companys / per la vila sempre en l'aire / mirant quina en podria fer / per se donar un poc de ple.

Albert Saisset (1890). «Les sis nits dels gavatx». *Contes de l'altre mon i d'aquest*, p. 117, de l'edició a cura de Joan-Daniel Bezsonoff (1994).

Més d'un segle i un quart després, Joan-Daniel Bezsonoff m'en- via per Messenger —a requesta meua— la tria següent personal de la seua *Guia Sentimental de Perpinyà* (2016):

La pèrdua de la meua innocència va precedir de pocs mesos la mort del general Franco. Per un mainatge com jo turmentat pels sentits, la vila de Perpinyà s'emparentava amb l'infern. Tots els turistes del Principat practicaven un turisme sexual cinematogràfic. Els distribuïdors generosos subtitulaven totes les pel·lícules en castellà. Amb la inscripció *Franco asesino* pintada a totes les parets de la ciutat, la primera frase que vaig saber en la llengua de Cervantes fou *con sub- títulos en español*

L'article sencer sobre les excursions hispàniques al *PornoPerpinyà* no té pèrdua i va marcar la capital de la Catalunya Nord per a tota una generació de catalans del sud, malgrat que no reflectís la realitat quotidiana dels perpinyanesos d'aleshores:

La meua generació, educada en un catolicisme estricte, no diferia gaire del pobre Frédéric Moreau que a la fi de l'educació sentimental de Gustave Flaubert diu a la Senyora Arnoul: “La vue de votre pied me trouble.”

Joan-Daniel Bezsonoff. *Guia Sentimental de Perpinyà*, Ed. Pòrtic, 2016.

La gran ciutat que tanca la llengua pel sud —amb tots els meus respectes per la veïna Alacant, situada cap a on bufa el vent que els elxans anomenem «el provença», un vent fosc i fred que ens arriba del Golf del Lleó i dels Alps— és Elx amb 230.000 habitants. Té el valor afegit d'una vitalitat relativa en la transmissió de la llengua encara observable el primer quart del segle XXI, més enllà del seu conservadorisme dialectològic a la frontera amb les parles murcianes.

Vet aquí, doncs, que ens apleguem a un dels límits que marcava Jacint Verdaguer al discurs dels Jocs Florals de 1881. El poeta nacional de Catalunya s'atrevia a descriure el rei Jaume I amb algunes espècies arbòries dels confins de la civilització d'arrel catalana:

I més gallard que les palmeres d'Elx / més fort que les oliveres mallorquines / més alt que els faigs i els roures del Pirineu.

Citacions romàntiques o abrandades d'aquest tipus — amb Elx de rerefons — les podrem trobar a bondó dintre Prat de la Riba, Espriu, Llompart, Fuster, Estellés o Sanchis Guarner per esmentar-ne uns quants. Així, a la primeria del segle XX, durant la creació de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans — amb grafia encara prefabricada — la Lliga Regionalista de Catalunya parlarà d'implicar-nos a tots: «la organització de la col·laboració en totes les terres de llengua catalana: des de Perpinyà a Elx y des Fraga de Aragó a l'Alguer de Sardenya.» (*sic*) (Grau, 2006).

¿Quina és, però, la importància del *branding*, del *fer marca*, aplicat a crear un imaginari col·lectiu sobre una ciutat percebuda com a boirosa, mítica i potser afeblida i trontollant l'any 2016? Aquí és on entrem els escriptors terrassans amb una dèria especial a l'hora de fer de guardians de la frontera, d'emprar alguns dialectalismes i arcaismes exòtics, de descriure la geografia, el paisatge i l'urbanisme alhora que exportem el nom d'una ciutat que pronunciem a poquet que no se'ns demane.

Això darrer, però, entra en paradoxa amb l'ús real intern que els elxans de la soca-rel fem del nom que pronunciem més quan viatgem enfora que quan som a casa. A Elx — els seguidors de la tradició més antiga — ens dividim en vilatans, ravalencs o hortolans del «poble» i llauradors de «defora», que és com anomenem els de foravila. Som un terme extensíssim amb 326 km². Per carretera, de la costa elxana del Fondet de la Senieta o el Carabassí fins a Matola o l'Algoda — fíters amb el terme de Crevillent — hi ha uns 30 km i de les partides rurals de les Vall-llongues a la Marina del Pinet, si fa no fa el mateix. De fet, quan el món trescat dels nostres avis incloïa Santa Pola, Crevillent i — a tot estirar Guardamar on hi havia un manescal de renom entre els llauradors — formàvem un microcosmos de 529 km². Superem, doncs, la superfície del Principat d'Andorra i som lleugerament inferiors a

Eivissa, amb la qual compartim algunes característiques insulars malgrat trobar-nos al continent. El Camp d'Elx i Guardamar es troben, incòmodament, entre una Alacant que no fa de reforç i una Oriola castellana des del segle XVIII. I no ens oblidem de l'illot castellanoparlant d'Asp i Montfort: l'únic forat lingüístic històric intern als mapes, amb el qual fem frontera a mestral. Per si no ho sabíeu, l'endemà de l'expulsió dels moriscos, D. Jorge de Cárdenas —marqués d'Elx i duc de Maqueda— portà colons de la banda de Toledo —segons la *Carta Puebla* de 1611— raó per la qual Asp és agermanat amb Torrijos.

Permeteu-me, però, abans de la meua proposta literària, fer-vos un recordatori de la definició econòmica de *branding* o de *fer marca* amb un origen clarament mercantilista a la cerca de beneficis diversos:

Branding: Mot anglès emprat al camp del màrqueting. Fa referència al procés de construcció d'una marca. Es tracta, per tant de l'estratègia a seguir per gestionar els actius vinculats, ja siga de manera directa o indirecta, a un nom comercial i el seu logotip corresponent o símbol. Aquests factors influeixen en el valor de la marca i en el comportament dels clients. Una empresa la marca de la qual té un alt valor, una forta identitat corporativa i un bon posicionament en el mercat serà una font estable d'ingressos a llarg termini. El branding cerca ressaltar el poder d'una marca, d'aquells valors de tipus intangible, com ara la singularitat i la credibilitat, que li permetran diferenciar-se de la resta en causar un impacte únic en el mercat.

Estaria bé que la corporació municipal d'Elx s'adonés —d'una vegada per totes— de la singularitat i credibilitat del nom propi de la ciutat: «Elx» en contraposició de la seua versió castellana.

Tenint en compte l'ambició del tema i la limitació de temps em centraré en un doble eix: una petita selecció d'obres i d'autors vinculats a la ciutat d'Elx, representatius de la cronologia dels darrers 6 segles i del catàleg fonamental pel que fa als gèneres literaris. Començaré, és clar, amb *La Festa* o *Misteri d'Elx* dels segles XV-XVII com a punt de partença ineludible en la creació d'una marca potent. Tot seguit, us presentaré el *Tenorio d'Atzavares* (1891) de Vicent Alarcón Macià, nascut a la Baia, al Camp d'Elx, (1848-1922), el qual signava com «l'Home Flac» però responia quan li deien el «Tio Fregi(d)or», a l'igual que son pare abans d'ell. Documentaré, així, el món resclosit

que hem arribat a copsar, encara, els nascuts cap a 1960. A continuació, analitzaré l'oratget fresquet i l'obertura al món que naix amb l'obra poètica excepcional de Gaspar Jaén i Urban (Elx, 1952), un dels grans poetes catalans vius. Seguiré amb la creació de rutes literàries d'Elx i comarca amb *Les Rondalles del Baix Vinalopó*, de Joaquim G. Caturla (Alacant, 1951) en què aplica el mestratge il·lustre de *Les Rondalles Valencianes d'Enric Valor i Vives* (Castalla, 1911 - València, 2000). Per acabar, esmentaré l'aportació de Joan-Carles Martí i Casanova (Marsella, 1958), nascut a Occitània i criat a Austràlia, al si d'una família elxana, ciutat on habita des de 1972.

Pel que fa a la *Festa d'Elx* la primera cosa que sobta és que la trobareu sempre amb el toponímic darrere. A Elx és *La Festa* però enfora és el *Misteri d'Elx*. Joan Fuster m'evita haver d'explicar-ho perquè ho féu —de manera magistral— a la *Revista Festa d'Elx* de 1962 amb un títol suggerent: «les paraules perdurables».

I totes aquestes terres, i tota la gent que hi viu, estan també presents entre vosaltres a Elx, quan cada any ressuscita la gràcia immarcescible del Misteri. I també canteu per ells. El poble que som, de Perpinyà a Novelda, des de Lleida a Mallorca, no té, avui, una manifestació viva del seu patrimoni espiritual més alta i més bella que la Festa d'Elx [...]. Simbolitza la nostra continuïtat, la resistència del nostre verb, la perduració dels nostres límits com a comunitat.

Deixem, però, que la referència geogràfica ens arribe dret de la *Consueta de la Festa d'Elx*. S'hi confirma que la llunyania d'aquesta ciutat és una constant inalterable dels temps dels apòstols ençà; i com —davant la mort de la mare— cal un miracle de Déu Pare per assistir-hi:

De les parts d'ací estranyes / som venguts molt prestament / passant viles i muntanyes / en menys temps d'un moment.

No caldria haver d'insistir-hi. El bé que la Festa d'Elx ha fet pel *branding* o «posicionament de la marca» als Països Catalans —i més enllà— és tota una lliçó de màrqueting escènic, musical i literari: amb el turisme religiós i patriòtic de rerefons. De fet, la Consueta, el text en si, més enllà del seu català medieval i renaixentista, és d'una senzillesa i ximplesa astoradora pel que fa a la seua qualitat literària. El

Misteri d'Elx és motiu, fins i tot, que siguem inclosos no tan sols en la història del teatre català —en lletra petita si voleu— sinó als llibres de literatura catalana de secundària. Per a nosaltres no hi ha cap misteri que no siga aquell que ens assenyala *La Festa*:

Oh, poder de l'Alt Imperi / Senyor de tots los creats / Cert és aquest gran misteri / ser ací tots ajustats.

Fem ara un salt d'uns quants segles per situar-nos a l'Elx de la darrereria del segle XIX en què Manuel Alarcon Macià, el Tio Fregi(d)or, feia corrandes de la manera que no he trobada publicada enlloc, però alguna mostra esparsa de les quals he estat a temps d'arreglar de les darreres fonts orals ancianes del Camp d'Elx.

Així, en la primera, arriba un cavaller a «la Casa dels Consums», que hi havia a la carretera de Dolors, a una de les entrades sud d'Elx, i el zelador —dit així per la informant¹— el qual no és altre que Vicent Alarcon Macià, es queda endormiscat estant de guàrdia. El visitant fa la brama següent en no trobar-hi ningú a l'aguait: «qui està aquí?» I el poeta de la Baia espavila i —sense badallar— improvisa aquests heptasil·labs:

Un home alt i en poques molles / que és fill del tio Fregi(d)or / i nét del tio Trencalles.

O aquells versos del tio Fregid(o)r que alguna anciana baiera sentia sovint referir a son pare:

Es dinés són un encant / que diria que s'apeguen / al no ser que siga un, sant!

D'Alarcon Macià és l'obra més estimada del teatre i la dialectologia local, *El Tenorio d'Atzavares*, estrenat al Teatre Casino l'any 1891, les representacions del qual hem pogut gaudir fins a la primeria del segle XXI representat per l'alta burgesia industrial castellanitzada —malgrat conèixer la llengua— en una *faeneta* o predi rural amb casa i porxada: a la partida d'Atzavares, prop de «Lo i Estanya».

1. Agraesc els versos orals de Manuel Alarcon Macià, el tio Fregi(d)or a ma sogra, Maria Vicente i Agulló, de la Baia, al Camp d'Elx.

La trama és costumista. Vet aquí que Carlets festeja Tomaseta però son pare de la fadrina casadora, el tio Andreu, té les «boljaques escurades», es desavé amb el consogre, el tio Joan, i vol casar-la amb Manuel per poder pagar els consums o estafes. El Carlets, però, fa dos anys i mig que entra a casa de l'estimada —amb permís del futur sogre— quan —de volta i volum— l'home granat decideix no complir amb la paraula donada davant la seua dona, ara morta. Hi entra un altre personatge: el tio Macià, el qual fa el paper que sempre s'ha conegut com fer de «mitjançer» o «home bo». Per al tema que ens ocupa tornaré, doncs, als temps dels meus besavis ravalencs quan el món conegut s'acabava als confins del terme d'Elx. Som en temps de pre-branding o pre-marca quan no ens calia eixir de l'antic marquesat sinó era de diada de noces —a Alacant— com feren, en son dia, mon pare i ma mare l'any 1952. Sentiu, però, la retòrica —en el sentit més hel·lènic del mot com a defensa per a convèncer el destinatari— que fa Carlets davant el tio Andreu, en estat dialectal rebut:

Pero en mi / què culpa poia haver / portant-me com un fadri / volent-la a més no poer? / Quan m'encontrí despreciat / no per sa filla sinó per vosté / pensí en la desolació / cego, loco, trastornat/ a ma casa em dirigí / com els cristians a la creu / a mon pare li diguí / què ha passat en el tio Andreu? / explique'm el perjuí / I ell me contestà / xiquet tot lo que ton pare faça / deus contar-ho per ben fet.

Menystingut, Carlet decideix recórrer tot el món conegut i ens informa: «Suçoi, que de rondó / de ma casa me'n vaig anar.» El seu recorregut per terres ignotes tan sols inclou noms de partides rurals d'Elx on es dedica a la disbauxa, el bandolerisme, les malifetes i les promeses trencades. De la seua estada a Algorós ens diu: «en aquell partit formal / un desafió tinguí / el meu contrari matí / i el sepultí en un bancal». Aleshores, se'n passa a les partides de les Atzavares i del Puçol fins arribar a la més llunyana de totes, al límit amb el terme de Guardamar. El Molar és al sud-est, d'allà on ens arriba el vent cartagener, a 15 km. del poble —Elx— situat al bell mig del seu terme. Els habitants són encara coneguts com a molarencs i molarenques a Guardamar. El poblat de Sant Francesc del Molar es va traslladar al vessant de la mar l'any 1883 fugint de les tercianes: 3 km a llevant des de la serra. A l'hora d'ara, apareix als mapes com la Marina del Pinet:

El Molar recorreguí / gran país! flor de les xiques / la major part de-
maní / igual lletges que boniques / totes me dien que sí. / I per tots
els punts que he estat / i en lo que tinc recorregut / als dones velles he
odiat / a les jóvens he vollgut / i als hòmens he depreciat.

Davant d'aquest discurs magistral d'home menyspreat, trencallós i viatjat, el tio Andreu es rendirà, s'avindrà amb el futur consogre i atorgarà la mà de sa filla a Carlets. Som lluny —malgrat l'antecedent il·lustre de la Festa d'Elx— d'una política que pretenga fer conèixer Elx i la seua tradició lingüística a l'exterior. De fet, ens assabentem que l'hereu del tio Andreu —en casar-se deu anys abans— se n'havia anat a viure a l'altre extrem del territori, al Ferriol, amb sa filla del tio Jeroni, partida elxana a tramuntana, fitera amb Alacant i de les més allunyades de la serra del Molar, a la vora de la badia i amb unes vistes esplèndides a l'Illa: coneguda enfora com a Tabarca.

Els darrers representants de la literatura dialectal van conviure amb la primera fornada d'escriptors que feren una aposta decidida pel fabrisme i l'estàndard català aplicat al valencià d'Elx. Així, l'any 1976, als 24 anys, Gaspar Jaén i Urban publicava *Cadells de la fosca trencada*, guanyador del Premi la Safor de Gandia l'any 1975. Jaén ha estat un creador de branding de primeríssima magnitud, al voltant de la marca Elx. En aquest sentit, unit a la seua sensibilitat per la llengua, la geografia, el paisatge i l'urbanisme —no en debades és arquitecte urbanista, pintor i fill d'hortolans— se'm fa difícil triar un parell d'exemples en una obra que ha estat el motor d'alguna tesi doctoral i que ha estat traduïda a algunes de les llengües europees. El branding o creació de la marca Elx, en català —feta des de dintre—, ens cau al damunt com una tromba d'aigua estiuenca amb una poètica universal de gran elegància. Gaspar Jaén i Urban és per a Elx el que Joyce és per a Dublin, Mercè Rodoreda per a Barcelona, Federico Garcia Lorca per a Granada o Frederic Mistral per a Malhana. Amb el «Poema per a ben morir» guanyà els Jocs Florals de Barcelona de 1981. El poeta, llavors encara en la vintena, entreveu la seua mort llunyana. Comença amb una exposició detallada que no té pèrdua:

Voldria dedicar aquest poema a la meua ciutat. A la ciutat d'Elx, allà baix, en el centre de la comarca més meridional que parla català. La ciutat d'Elx, polsosa de palmeres, com deia Salvador Espriu, al final del mapa. Elx, adormida en el bessó de l'estiu, de tots els migdies d'es-

tiu; el silenci malalt de cigales de què Llompart em parla. Elx dels meus avantpassats. I també dels vostres avantpassats. Elx d'alfabegues a les portes del Misteri. I sempre, sempre, els nocturns de Vicent Andrés Estellés. L'Estellés sempre per senderes incògnites, amb rams de nards i lluitadora estrofa. I ho faig així perquè em cal seguir pensant que encara avui, en aquelles contrades, en el Camp d'Elx, en el meu més petit país, encara parlem del bell catalanesc del món que Muntaner assenyalava. Parlem català en la nostra terra i ens honra la fidelitat a la llengua dels morts del nostre llinatge.

Deixeu-me, però, llegir-vos la darrera part del poema no sense anunciar-vos un bri de melangia i un nus al gargamell pel temps que se'ns esgola de les mans:

Recordaré la Serra de Crevillent, tan clara / la que tanca el Camp d'Elx pel nord amb vetes blaves / records de la mort. / Porteu flors del jardí de l'hort per a mi que tant les vaig estimar; ramells de la infantesa / per als meus focs fatús. / Banderes dins del pit, cadascun dels amors / perduts pel temps, pels llibres, hauran d'acompanyar-me / pel Carrer Major del Cementeri, a la tomba dels Jaén / al panteó que l'avi Gaspar féu construir / després de la guerra. / Baix Vinalopó, roig als vespres de tardor / planters de magraners; horts de palmeres d'Elx / salines de Santa Pola; platges del Carabassí / no us tornaré a veure mai.

Gaspar Jaén i Urban mereixeria que aquest article li hagués estat dedicat «entregue» que és com diem nosaltres «sencer». El seu llibre *La Festa* (1982) Premi Ciutat de Palma el dedica «a les palmeres d'Elx, que les estan matant», trenta anys abans de l'aparició de l'escarabat vermell assassí. En Gaspar comença el poemari amb un clucar d'ull a l'Estellés:

Et prendré tots els versos vestits de festa, amic;
Vicent, els nocturns d'Elx, que en carn mortal t'estimes;
Guitarres del Misteri que s'enramen per l'aire.
Estendré flors pel poble: rams de nard! rams de blanc!

Com veurem ens elevem a l'estratosfera poètica universal i generacional dels 1970 amb un to personal preciosista. Jaén i Urban explota com una *Nit de l'Albà* esplendorosa esperada pels elxans de l'Edat

Mitjana ençà. Per la seua banda, Vicent Andrés Estellés ens tornarà l'estima amb el *Llibre d'Elx* inclòs al *Mural del País Valencià* (1984):

De Burjassot i de Godella vénen
Dones plorant, i, en arribar a Elx,
No poden més i de tristesa criden
I arrapen, brusques, les parets del temple.

L'autor següent, Joaquim G. Caturla (Alacant, 1951), és un autor molt lligat a Elx. *Les Rondalles del Baix Vinalopó* (Alacant, 1987) foren arreplegades de la veu d'una generació madura que les recordava de vora foc. Vaig tenir el goig de poder introduir-lo en moltes *faenetes* del Camp d'Elx i algun pis de la ciutat. L'autor reconeix el mestratge de *Les Rondalles Valencianes* (1950-1958) d'Enric Valor i Vives, reelaborades des de la collita que féu el mestre al seu Castalla nadiu. Així, els elxans, santapolers, crevillentins i guardamarencs disposem, a hores d'ara, d'un corpus impagable que traça rutes literàries, adreçades no tan sols als nostres infants i fadrinets, sinó a tot aquell disposat a somiar i pouar en les llegendes i la mitologia comarcana. Tot de sobte, ho il·lustraré amb aquest passatge de la rondalla «el tresor de la muralla», arreplegada a la vila murada, al centre d'Elx:

Prop de les muralles que temps ha rodejaven la ciutat d'Elx s'han trobat de vegades algunes olles plenes de dobletes d'or i cofres amb joies. Sobretot en la primera muralla que s'hi féu, la qual estava anant al Molinet per l'Hort del Xocolater i anava de l'alcàsser de la Senyoria a la Calaforra.

Doncs diuen que, per aquesta part, i més concretament on eren les casetes de la Mare de Déu, un dia van trobar un carreu que formava part de la muralla i dintre d'ell havien cavat i havien amagat un tresor. Alguns expliquen que aquell tresor devia ser d'algun moro important. D'altres que coneixen la història sencera, contenen que allà pel segle XVII hi havia un fanatisme religiós molt gran i que els moros eren perseguits. Últimament, vingué l'expulsió dels moriscos i la major part d'ells hagué d'abandonar aquestes terres.

Joaquim G. Caturla. «El tresor de la muralla». A: *Rondalles del Baix Vinalopó*.

Per motiu de diacronia i proximitat en el temps esmentaré —breu i lleu— l'obra de Joan-Carles Martí i Casanova alhora que demane les disculpes acadèmiques adients per les autocitacions, ineludibles en ser el ponent un escriptor compromès en el tema que exposa. Així, esmentaré de passada, el llibre amb articles d'assaig literari *Des del rovellet de l'ou d'Elx* (Argentona, el Maresme, 2011) on més enllà del títol anunciador dels continguts, hi apareix un mapa del terme municipal d'Elx a la portada amb la toponímia menor d'una trentena de partides rurals, la ciutat i els municipis veïns. A la novel·la *Els països del tallamar* (Palma, 2013) parteix de la seua biografia ficció familiar per recrear la història de quatre generacions d'elxans abocades a l'emigració. A la pàgina 63 descriu com el germà gran —aleshores de 2 anys— va al muscle de la germana més gran. Som el 1957 i la família camina Passeig de l'Estació amunt, a l'espera d'un tren que els deixaran a la gran ciutat foceana fundada pels grecs antics:

Tan sols va intuir una mar de palmes que s'estenien per centenars de tafulles al voltant de la ciutat oasi, on les palmeres formaven una mitja lluna. N'hi havia per totes les bandes, es perdien a llevant, a tramuntana i a migjorn. Un barranc profund esgarrava la plana per la banda de ponent, amb un fil d'aigua salmaia al llit, a la mare de la rambla. En esclatar el mal oratge, les boires altes i grises que habitaven les serres de més amunt, baixaven acompanyades d'un torrent d'aigua ocre, abans d'escampar el temps per l'antiga albufera. Aquesta zona humida fitava amb la mar, un parell de llegües més avall, a la gola del Vinalopó.

Martí i Casanova, Joan-Carles. *Els països del tallamar*, p. 63.

Aquesta dèria elxana la manté intacta en el seu pròxim llibre de poemes —*Del dol a les messes*— que apareixerà en versió bilingüe català-anglès, a Alzira, la Ribera Alta, traduïts per Jan Reinhart, de la Universitat Rutgers, d'EUA, la primavera d'estiu pròxima. Vet aquí una de les tankes japoneses en versió bilingüe:

A tramuntana
d'Elx, els horts de palmeres
del vent fan núvols;
les pedres són escrites
el cor en canal s'obre,

In the rocky north
 of Elx, the groves of palm trees
 lend clouds to the breeze;
 The very stones are inscribed
 The ditch-riven heart opens.

Martí i Casanova, Joan-Carles. *Del dol a les messes*.

Per recapitular i concloure, les rutes literàries comarcanes tenen la virtut d'apropar la llengua, la geografia, el paisatge, l'urbanisme i la cultura mitjançant la veu dels escriptors nadius o fortament arrelats als llocs que descriuen. En moltes comarques aquesta nova disciplina no ha arrelat encara amb la contundència esperada i els autors són encara uns grans desconeguts. Aquestes rutes literàries poden ser, a més a més d'escolars, rutes turisticoculturals on, de la mà de la literatura, el viatger descobreix un «lloc literari». Elx, la gran ciutat de la frontera sud de la llengua, ha creat, els darrers 40 anys, una literatura contemporània en català lligada a la ciutat i la zona de protecció que l'envolta: el Camp d'Elx. I tot això, sense oblidar-nos del Misteri d'Elx o de la rica literatura dialectal dels segles XIX i XX.

En aquest article no hi són —ni de bon tros— tots els que podrien haver-hi estat. Tota tria és arbitrària. He volgut, però, que hi estiguessen presents els gèneres literaris més fonamentals: la poesia, l'assaig literari, el teatre i la novel·lística. Pel que fa a la viabilitat del català a la frontera sud, permeteu-me un ús metafòric d'una citació del Misteri d'Elx. Uns versos que m'han resultat sempre inquietants com a activista per la llengua a l'Extrem Sud del País Valencià: «No és nostra voluntat / que esta dona soterreu / ans ab tota pietat / us manam que ens la deixeu.»

Bibliografia referenciada

- ALARCÓN MACIÀ, Vicent (1987). *El Tenorio d'Atzavares*. Nostre Teatre. Tom I. Crevillent: Aprinta, p. 201-255.
- BATALLER, Alexandre (2010). «Les marques i els llocs literaris com a elements de transposició didàctica: el cas d'Ausiàs March». A: *Per vells carrers de poble: Territori, marca, educació i patrimoni*. Jordi

- Chumillas i Ricard Giramé (ed.). Vic: Serveis de Relacions Institucionals UVic-UCC, p. 163-174.
- BATALLER CATALÀ, Alexandre et. al. (2014). *Un amor, uns carrers: cap a una didàctica de les geographies literàries*, Bataller, Alexandre i Gassó, Héctor (ed). València: Publicacions de la Universitat de València.
- BESZONOFF, Joan-Daniel (1994). *Catalanades d'un Tal. Obra Completa d'Albert Saisset*. Barcelona: Llibres de l'Índex.
- (2016). *Guia Sentimental de Perpinyà*. Barcelona: Grup 62.
- BLASCO, Josep Manuel et al. (1980). *Entranyes per a l'Augur, Antologia de Jove Poesia Catalana al Baix Vinalopó*. Pròleg de Josep Maria Llompart. Elx: Universitat Nacional d'Educació a Distància.
- CASTAÑO, Joan & SANSANO, Gabriel (1997). *Sainets il·licitans de la Restauració (1874-1896)*. Alacant: Institut de Cultura "Juan Gil Albert".
- CODINA, Francesc et al. (2002). *Verdaguer, un geni poètic*. Catàleg de l'Exposició Commemorativa de la mort de Jacint Verdaguer (1902-2002). Barcelona: Biblioteca de Catalunya, p. 60.
- FUSTER, Joan (1962). «Les paraules perdurables». *Revista Festa d'Elx*, Ajuntament d'Elx.
- (2002). *Poesia, aforismes, diaris, vinyetes i dibuixos*, Obres Completes, núm. 1, Nova Edició. Barcelona: Edicions 62, p. 183.
- FAUS FAYOS, Jaume. «Ruta literària de Gandia i Beniarjó sobre Ausiàs March», sense datar en PDF a la Internet.
- G. CATURLA, Joaquim (1993). «El tresor de la muralla». A: *Rondalles del Baix Vinalopó (contes populars)*. Alacant: Editorial Aiguacalra, Col·lecció l'Aljub núm 7, p. 15-54.
- GRAU, Josep (2006). *La lliga Regionalista i la llengua catalana (1901-1924)*. Textos i Estudis de Cultura Catalana. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 197.
- JAÉN I URBAN, Gaspar (1976). *Cadells de la Fosca Trencada*. València: Editorial 314.
- (1984). *El Llibre de la Festa d'Elx*. Elx: Editorial Sèneca.
- (1982). *La Festa*. Palma: Editorial Moll.
- MARTÍ I CASANOVA, Joan-Carles (2011). *Des del rovellet de l'ou d'Elx*. Argentona: Voliana Edicions.
- (2013). *Els països del tallamar*. Palma: Magatzem Can Toni, Edicions Documental Balear.

- (2017). *Del dol a les messes*. Pendent de publicació. Alzira: Editorial Neopàtria.
- SOLDEVILA, Llorenç (2010). «Les rutes literàries. Algunes pautes organitzatives i logístiques a tenir en compte». *A: Manual de gestió del Patrimoni Literari de l'Alt Pirineu i l'Aran*. Tremp: Garsineu Editors, p. 14-18.
- VALOR I VIVES, Enric. *Les Rondalles Valencianes*. 8 volums. Picanya: Edicions del Bullent.

2. Bibliografia web

ENDRETS: Geografia literària dels Països Catalans: www.endrets.cat
 MISTERI D'ELX: <http://www.misteridex.com/es/>